

УДК 338.45

САГІРОВА А.С.,

к.е.н, доцент, доцент кафедри інноватики та управління,
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

ВПЛИВ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Розглянуто аспекти розвитку системи екологічного менеджменту в світовій економіці. Підкреслено значення системи екологічного менеджменту, як важливого і універсального інструменту для підвищення конкурентоспроможності, як на рівні підприємства, галузі, так і, в цілому, економіки країни. Особливу увагу приділено міжнародним стандартам ISO 14000 та ISO 14001. Визначено стан і перепони впровадження системи екологічного менеджменту в діяльність національних підприємств. Обґрунтовано стратегічні пріоритети державної екологічної політики України.

Ключові слова: Екологічна політика, екологічний менеджмент, система екологічного менеджменту, навколишнє середовище, екологічне виробництво, міжнародні стандарти ISO 14000 та ISO 14001.

Сагірова А. С., к.е.н., доцент кафедри інноватики и управления, Государственное высшее учебное заведение «Приазовский государственный технический университет»

ВЛИЯНИЕ СИСТЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА НА ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ УКРАИНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация. Рассмотрены аспекты развития системы экологического менеджмента в мировой экономике. Подчеркнуто значение системы экологического менеджмента, как важного и универсального инструмента для повышения конкурентоспособности, как на уровне предприятия, отрасли, так и, в целом, экономики отдельных стран. Особое внимание уделяется международным стандартам ISO 14000 и ISO 14001. Определено состояние и преграды внедрения системы экологического менеджмента в деятельность национальных предприятий. Обоснованы стратегические приоритеты государственной экологической политики Украины.

Ключевые слова: Экологическая политика, экологический менеджмент, система экологического менеджмента, окружающая среда, экологическое производство, международные стандарты ISO 14000 и ISO 14001.

Sahirova A.C., Associate Professor of Innovation and management, Ph.D., Associate Professor, State Higher Educational Establishment «Priazovskyi state technical university»

INFLUENCE OF THE ENVIRONMENTAL MANAGEMENT SYSTEM FOR IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF UKRAINIAN ENTERPRISES

Annotation. The aspects of development of the environmental management system in the world economy are considered. The importance of the environmental management system as an important and universal tool for increasing competitiveness, both at the level of the enterprise, the industry, and, in general, the economies of individual countries is underlined. Particular attention is paid to the international standards ISO 14000 and ISO 14001. The state and barriers to the implementation of the environmental management system in the activities of national enterprises are determined. The strategic priorities of the state environmental policy of Ukraine are substantiated.

Keywords: Environmental policy, environmental management, environmental management system, environment, environmental production, international standards ISO 14000 and ISO 14001.

Актуальність проблеми. В сучасних умовах питання екологічної політики актуальні, як для розвинених країн світу, так і для України. Сучасна екологічна політика повинна враховувати національні реалії, спиратися на передовий міжнародний досвід і розглядати екологічний фактор, як один із пріоритетів економічного розвитку. Одним із інструментів екологічної політики держави є екологічний менеджмент.

Екологічний менеджмент можна поділити на державний (організаційна система державних структур екологічного напрямку діяльності – на загальнодержавному, регіональному і локальному рівнях) і менеджмент окремих підприємств, фірм, організації та інших об'єктів господарської діяльності [1].

Екологічний менеджмент - це управління розвитком природи і суспільства, а також сучасного виробництва в умовах збереження стійкої рівноваги екологічних систем, раціонального використання природних ресурсів та зменшення забруднення навколишнього природного середовища.

Екологічний менеджмент - сучасний інструмент екологічного регулювання, впровадження якого сприяє систематизації, оптимізації та підвищенню ефективності діяльності підприємств, спрямований на зниження впливу на навколишнє середовище і здоров'я населення, збалансоване споживання матеріалів і енергії з природних джерел.

Екологічний менеджмент можна трактувати, як екологічно безпечне управління виробництвом, при якому досягається оптимальне співвідношення між екологічними і економічними показниками.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми управління в екологічній сфері, у вітчизняній літературі, розглядаються з 70-х років. Аналіз міжнародної екологічної політики отримав закріплення у наукових працях А.П. Гетьмана, В.В. Костицького, Н.Р. Малишевої, С.М. Кравченко та інших відомих українських вчених. Дослідження, пов'язані з регіональним рівнем адміністративного управління в екологічній сфері, знайшли своє відображення в роботах Т.С. Хачатурова, К.Г. Гофмана, А.А. Гусева та ін. Нові погляди на можливості підприємства в екологічній сфері розглядалися в роботах Герасимчука З.В., Гринів Л.С., Кузьміна О.Є., Лук'янихіна В.А., Мельника О.Г., Сабодаш В.В., Макеєнко П.А., Нікольського А.А. Велике значення для сучасного рівня розвитку екологічного менеджменту мають роботи таких зарубіжних авторів, як: Р. Вельфорд, Г. Нуммела, М. Портер, К. Ріхтер, Н. Ханле, Г. Шогрен, Б. Віті. У той же час, питань екологічного та економічного характеру, пов'язаних з необхідністю створення системи екологічного менеджменту на українських підприємствах, приділяється недостатньо уваги.

Метою статті є розробка теоретичних положень і методичних рекомендацій з організації та впровадження системи екологічного менеджменту на національних підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Зарубіжний досвід наукових і практичних досліджень свідчить, що рішення проблем поліпшення якості навколишнього середовища насамперед пов'язано з систематизацією та розширенням функцій екологічного менеджменту в матеріальному виробництві. У 1992 р в Ріо-де-Жанейро відбувся саміт глав держав присвячений сталому розвитку людського суспільства і природи, на якому було визначено, що екологічний менеджмент слід віднести до ключової домінанти стійкого розвитку і одночасно до вищих пріоритетів промислової діяльності і підприємництва. У 1993 році на уругвайському раунді переговорів, присвячених Всесвітньому торговельній угоди, було прийнято рішення про створення міжнародних стандартів з екологічного менеджменту. Міжнародна організація по стандартизації (ISO) в своїх рамках організувала технічний комітет TC 207, який розробив стандарти серії ISO 14000, що визначають принципи функціонування систем екологічного менеджменту. У 1996 р. був випущений перший і основний стандарт ISO 14001 (переглянутий в 2004). Структура системи екологічного менеджменту відповідно до міжнародних стандартів ISO 14000 та ISO 14001 має стати невід'ємною ланкою в управлінні виробництвом, спрямованим на поліпшення еколого-економічних показників підприємств.

У загальному вигляді, ISO 14001: 2004 пред'являє підприємствам наступні вимоги:

- наявність екологічної політики (наявність у документованому вигляді і доступність для громадськості);
- наявність Програми екологічного менеджменту (наявність у документованому вигляді або у вигляді електронного файлу);
- організацію і реалізацію діяльності в рамках системи екологічного менеджменту (наявність відповідних процедур та записів);
- оцінку відповідності вимогам природоохоронного законодавства і нормативам, а також тим вимогам, з якими організація добровільно погодилася;
- здійснення внутрішніх перевірок та коригування здійснюється в рамках СЕМ діяльності (наявність відповідних процедур та записів);
- аналіз результатів діяльності в рамках СЕМ (наявність відповідних процедур і записів);
- послідовне поліпшення результатів діяльності (демонстрація послідовного поліпшення по екологічних цілях і завдань, що включені до Програми екологічного менеджменту).

Також необхідно відзначити ключові принципи стандарту ISO 14001: 2004, на яких базується система екологічного менеджменту:

1. Принцип запобігання негативного впливу підприємства на навколишнє середовище (pollution prevention);
2. Принцип послідовного поліпшення (continual improvement) результатів екологічної діяльності підприємства;
3. Принцип відповідності вимогам природоохоронного законодавства та іншим вимогам, з якими організація погодилася [2].

Використання ефективного екологічного менеджменту на підприємстві забезпечує:

- скорочення обсягу відходів і енергоспоживання;
- підвищує продуктивність, що дозволяє знизити витрати на ведення бізнесу;
- демонструє відповідність стандартам, сприяючи розширенню ваших ділових можливостей;
- забезпечує виконання нормативних вимог для зміцнення довіри з боку акціонерів і клієнтів.

Отже, отримання сертифікату якості стандарт ISO 14001 дозволяє компаніям вийти на новий рівень: брати участь у великомасштабних закупівлях (більше 75% міжнародних замовників вважають за краще працювати з компаніями, що мають даний сертифікат якості); підвищити статус фірми в очах партнерів, інвесторів і замовників; придбати відмінну інвестицію в рекламу і можливість публікації сертифіката на сайті. Все це буде сприяти зміцненню позицій компанії на національному і міжнародному ринках.

У всьому світі екологічний менеджмент сприймається в тісному зв'язку із забезпеченням якості виробничої безпеки, сприятливих умов праці. Серед важливих ознак, за якими можна розпізнати прояв екологічного менеджменту, на відміну від традиційних форм виробничого екологічного управління, слід назвати наступні:

- обґрунтоване і усвідомлене прийняття керівництвом підприємства екологічної політики - публічно декларованих основних принципів, пріоритетів та напрямків екологічної діяльності;
- наявність конкретних екологічних цілей і завдань, спрямованих на розвиток процесів послідовного поліпшення скрізь, де це можливо;
- обов'язкове встановлення показників і критеріїв оцінки результатів, що досягаються;
- ефективне планування і організація екологічної діяльності відповідно до поставлених цілей і завдань;
- взаємозв'язок основної виробничої та екологічної діяльності;
- залучення всього персоналу до екологічної діяльності;
- максимальне використання всіх наявних можливостей і засобів для вирішення екологічних проблем;
- незалежний аналіз і оцінка досягнутих результатів діяльності;
- системний перегляд і вдосконалення екологічної політики, цілей і завдань, планування і організація діяльності відповідно до досягнутих результатів.

Однак, найголовніша проблема полягає в тому, що більшість українських підприємств до цих пір не змінили свого ставлення до екології, як до витратного механізму. Вони далекі від розуміння тих конкурентних переваг, які можуть бути отримані в результаті підключення до цього нового і перспективного напрямку розвитку світової економіки. Велика кількість досліджень, а також практична діяльність провідних світових компаній підтверджує, що облік екологічної складової в економічній діяльності може бути вигідним, як в масштабах окремих країн, так і для конкретних фірм. Позитивний ефект досягається за рахунок використання екомаркірувань на продуктах компанії, дозволяючи продукту демонструвати екологічно безпечний спосіб виробництва. Екологічні марки інформують споживачів про те, що даний продукт сертифікований відповідно до міжнародних екологічних стандартів. Таким чином, сертифікат забезпечує компанії кращий імідж на національному та міжнародних ринках. Такий підхід дозволяє і споживачам управляти їх купівельною поведінкою в більш екологічно обґрунтованому напрямі і купувати «зелені продукти» [3].

Слід зазначити, що навіть у розвинених країнах, де вже реалізується екологічна політика, відомі досить суперечливі думки. Так, проведені дослідження на іспанському ринку показали, що дотримання компаніями соціально-екологічних зобов'язань, вимагають залучення додаткових ресурсів, які, надалі, відображаються на фінансових результатах цих компаній. Перевагами в реалізації екологічних ініціатив користуються компанії з великими фінансовими ресурсами [4].

Звичайно, окрема компанія відразу може не отримати результату від вкладень в охорону навколишнього середовища, тоді, як в масштабі країни такі переваги будуть очевидні, навіть, якщо вони не завжди отримують чітку вартісну оцінку. Наприклад, введення норм очищення стічних вод може підвищити витрати окремих фірм, але створить одночасно позитивний ефект в масштабах країни, завдяки зменшенню захворювань населення через застосування забрудненої води. У ряді випадків екологічно орієнтоване виробництво може підвищити і конкурентоспроможність галузей, і окремих компаній. На рівні окремих галузей промисловості вплив екологічного фактора багато в чому залежить від типу галузі. Позитивно впливати природоохоронні заходи можуть на галузі, що використовують сучасні технології. Наприклад, сталеливарна галузь, незважаючи на порівняно високі витрати на виконання природоохоронних вимог, може отримати суттєвий вигравш від втілення ресурсозберігаючих технологій, автомобілебудування - від розробки моделей з використанням альтернативних видів палива.

Відзначимо, що на вітчизняному ринку конкурентоспроможність промислових товарів практично не залежить від екологічної чистоти його виробництва. Тому, першочерговим завданням на сучасному етапі, є формування екологічно справедливого ринку, який повинен бути створений, як всередині кожної країни, так і в рамках світового співтовариства. Створення екологічно справедливого ринку вимагає розвитку наступних напрямків в області нормативно-правової бази:

- нормативно-правового регулювання міжнародних і національних систем екологічної сертифікації продукції, технологічних процесів, відходів виробництва і природних об'єктів (регулювання світового ринку може здійснюватися за допомогою цін і мит);
- перегляд податкової політики: сучасна податкова система повинна спрямовуватись на забезпечення умов виживання. У зв'язку з цим, слід істотно збільшити мито, а в ряді випадків, затвердити нові податки на викиди забруднюючих речовин у навколишнє середовище та інші види антропогенних впливів на використання природних ресурсів та споживання матеріальних ресурсів. При такій системі податків стимулюватися прискорення технічного прогресу і зниження забруднення навколишнього середовища і споживання природних ресурсів;
- вдосконалення всього комплексу еколого-правових відносин в суспільстві.

Обраний вектор екологізації виробництва обумовлює кожне підприємство вносити відповідні зміни в виробничу діяльність під впливом суспільних вимог, законодавчих приписів та ринкових змін. В результаті цього, повинна бути сформована концепція «екологічно усвідомленого управління», що враховує екологічний, соціальний, політичний і ринковий аспекти.

Екологічний аспект передбачає мінімізацію використання природних ресурсів і навантаження на навколишнє природне середовище. Критерієм успіху виступає екологічна ефективність діяльності підприємства.

Соціальний аспект передбачає забезпечення легітимності діяльності підприємства з боку різних суспільних груп, включаючи організації, які займаються охороною навколишнього середовища.

Політичний аспект передбачає виконання підприємством законодавчих актів в сфері навколишнього природного середовища і природокористування.

Ринковий аспект означає економічне пристосування до екологічних вимог і норм, формування екологічних інноваційних потенціалів [5].

Отже, постає проблема радикальної перебудови відносин між виробництвом і навколишнім середовищем. Але, використання тільки жорстких адміністративних методів і примусу, не може впливати на екологічну ситуацію в повному обсязі. Глобальне поліпшення стану навколишнього середовища може бути досягнуто тільки завдяки ініціативної і результативної діяльності економічних суб'єктів. Оптимізація виробництва і природокористування пов'язана з розвитком двох напрямків:

- створенням нових ефективних технологій;
- створенням більш досконалої системи управління розвитком техніки і технології виробництва і природокористування на основі математичного моделювання.

Необхідний такий економіко-правовий механізм в галузі екології, який буде стимулювати національні підприємства дотриманню екологічних стандартів, представлятиме собою систему економіко-правових засобів для регулювання еколого-економічних відносин, спрямованих на досягнення цілей і завдань екологічної політики підприємства.

Кожному підприємству необхідні економічно обґрунтовані засоби у вигляді платежів, зборів, розрахунків, виплат, спрямованих на формування бюджетного і позабюджетного фінансування заходів з екологічної безпеки та ефективності використання природних ресурсів. Джерелами формування системи екологічного фінансування можуть бути: платежі за спільне користування ресурсами, плата за погіршення якості природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища; страхові розрахунки; грошові стягнення; стимули - пільги при оподаткуванні; короткострокові та довгострокові платежі; підвищення норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів; заставу природних ресурсів. Ці кошти може бути застосовані в екологічній політиці держави. Але переважна більшість з них можуть бути задіяні в організаційно-економічному механізмі функціонування на рівні підприємства і, сприятимуть ефективності управління екологічною безпекою.

Визначаючи стратегічні напрямки розвитку підприємства, обов'язково слід формувати завдання в області екології. А, сформовані під ці завдання бюджети, можуть бути використані на:

- розробку екологічних програм;
- виконання науково-дослідних робіт в області екології;
- розробку екологічних стандартів, нормативів;
- здійснення профілактичних робіт по зниженню забруднення навколишнього середовища;
- стимулювання працівників під час здійснення ними екологічної діяльності;
- оснащення підприємств приладами, обладнанням, транспортними засобами.

Отримання ефекту можливо тільки з впровадженням екологічного менеджменту в систему діяльності підприємств одночасно з раціональною державною підтримкою. На рівні кожного підприємства слід розробляти відповідні стратегії, які ставили б перед персоналом конкретні цілі і допомагали розвивати екологічну свідомість. Важливо, щоб екологічне мислення охоплювало всі функціональні сфери підприємства і визначало прийняття відповідних рішень.

Висновки. Україні варто використати міжнародний досвід підвищення конкурентоспроможності для розробки нової економічної стратегії, враховуючи екологічний фактор і можливості використання конкурентних переваг, що відкриваються на ринку екологічно чистої продукції.

Для того, щоб вирішити проблему формування системи екологічного менеджменту підприємствами України, необхідно:

- усвідомити концепцію екологічного управління, як складову методології забезпечення сталого розвитку суспільства;
- враховувати, що одним із основних напрямків виходу з екологічної кризи має стати участь України в міжнародних заходах щодо захисту навколишнього середовища: розробка та прийняття міжнародних стандартів, що стосуються екологічного аудиту та управління і формування своїх адекватних систем екологічного менеджменту;
- відповідно до міжнародної "Схеми екологічного менеджменту та аудиту" (EMAS) враховувати наступні завдання екологічного менеджменту: економія сировини і енергії; мінімізація кількості відходів та забруднень навколишнього середовища; скорочення відходів, викликаних надлишком матеріалу, використовуюваного під час упаковки, або в результаті короткого терміну служби товару; створення безпечних умов праці співробітників; проведення оцінки ступеня екологічного ризику і витрат для подальшого розрахунку можливих фінансових інвестицій, необхідних для створення "зеленого" іміджу компанії і підвищення екологічної відповідальності працівників; інформування громадськості та населення про характер виробничої діяльності та стан навколишнього середовища в районі розміщення виробництва.

Найважливіше завдання майбутнього України є формування орієнтованої на експорт економічної стратегії, яка неможлива без урахування міжнародних екологічних стандартів.

Література

1. Царик Т.Є. Основи екології / Т.Є. Царик, В.В. Файфура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [unf.tneu.edu.ua/files/navch_posib_z_ekolohii_\(lektsii\).doc](http://unf.tneu.edu.ua/files/navch_posib_z_ekolohii_(lektsii).doc)
2. International Organization for Standardization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iso.org/about-us.html>
3. Environmental management and auditing systems: the reality of environmental self-regulation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/153>
4. Environmental Management in Businesses: Does It Make Money? By Maria J. Masanet-Llodra [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.intechopen.com/books/sustainable-development-authoritative-and-leading-edge-content-for-environmental-management/environmental-management-in-businesses-does-it-make-money-an-accounting-perspective>
5. The multimedia encyclopedia of environmental, social, economic & cultural sustainability in the urban environment [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.morethangreen.es/en/ideology/four-sustainabilities-cultural-economic-social-environmental-sustainability/#sthash.aEuT7oot.dpbs>